

Branko Šuštar
Slovenski šolski muzej
Ljubljana

UDK/ 061.23:371](497.4)
061.23:371](497.5)
371.124(497) "1900/1950"
Primljeno: 2002. godine
Pregledni članak / Review

UČITELJSKA DRUŠTVA NA SLOVENSKEM V ZAČETKU XX. STOLETJA – POGLED NA "HRVAŠKE TEME"

Učiteljska društva, ki imajo začetke že v učiteljskih zborovanjih v letu 1848. in se razvijajo po sprejemu društvene zakonodaje od 60. let XIX. stoletja naprej, so s svojimi glasili izraz učiteljskega gibanja z različnimi idejnimi, pedagoškimi, nacionalnimi in političnimi usmeritvami, zlasti med osnovnošolskim učiteljstvom.¹⁾ Posamezna okrajna učiteljska društva so oblikovala deželne zveze, leta 1889. pa so uresničili tudi povezavo slovenskih učiteljskih društev na Štajerskem, Kranjskem in Primorskem (Goriška, Trst, Istra) v "*Zavezo slovenskih učiteljskih društev*". Poleg strokovne pedagoške dejavnosti so bila pri delu društev ves čas prisotna stanovska, sindikalna prizadevanja za ureditev učiteljskih plač. Učiteljska društva na Slovenskem bomo predstavili posebej ob obravnavi nekaterih "hrvaških tem": odmevih ustanovitve Hrvaškega šolskega muzeja 1901. pri liberalni učiteljski "Zavezi" in katoliški "Slomškovi zvezi", sodelovanju učiteljskih društev v Istri z "Zavezo avstr. jugoslovanskih učiteljskih društev" v Ljubljani, obeh "Družbah sv. Cirila in Metoda" (slovenski in istrski) in ob opozorilu na delovanje slovenskega in hrvaškega učiteljstva pri "Zvezi slovanskih učiteljskih društev v Trstu" (1920.–26.).

¹⁾ France Strmčnik, *Zveza društev pedagoških delavcev Slovenije v luči svoje pozitivne pedagoške tradicije*, v: *Sodobna pedagogika*, Ljubljana, 31 (1980.); –B. Šuštar, *Učiteljska društva in organizacije*, v: *Enciklopedija Slovenije* 14, Ljubljana, 2000., str. 8–9. *O glasilih*: –Tatjana Hojan, *Kaj bereta slovenski učitelj in učenec*, *Pedagoški in mladinski listi na Slovenskem* v 20. stoletju, Ljubljana: Slovenski šolski muzej 1999.

“*Slavje hrvatskega učiteljstva*” v Zagrebu od 18. do 23. velikega srpana (avgusta) 1901. je spremljalo slovensko učiteljsko časopisje katoliške in liberalne idejne smeri, a vsaka stran je poiskala drugačne poudarke, ki dobro odkrivajo na eni strani stališča katoliško usmerjene “Slomškove zveze”²⁾ z glasilom ‘Slovenski učitelj’, na drugi strani pa liberalne “Zaveze avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev”³⁾ z listom ‘Učiteljski tovariš’.

1. DRUŠTVO “SLOMŠKOVA ZVEZA” IN GLASILO ‘SLOVENSKI UČITELJ’

V katoliško usmerjenem ‘Slovenskem učitelju’ so posvetili ustanovitvi šolskega muzeja, s katerim so Hrvatje “*storili važen čin v prospah šolstva*”, poseben zapis in v njem predstavili A. Vukovičev pregled razvoja šolskih muzejev v tujini ter Avstriji, kjer je bil tak muzej na Dunaju “*in skromen začetek tudi v Ljubljani*”.⁴⁾ Predstavili so vsebino vseh petih sob v prvem nadstropju Učiteljskega doma in poudarili, da je bil temelj Hrvaškemu šolskemu muzeju v šolski zbirki za pariško svetovno razstavo 1900., ki jo je odstopila vlada in zagotovila muzeju še obstoj z letnim prispevkom 1000 kron. Članek je sklenila pripomba: “*Hrvaškemu učiteljstvu in vsemu narodu je lepo vrejeni muzej v čast in ponos.*”⁵⁾

‘Slovenski učitelj’ je predstavil prireditve hrvaških društev in odprtje hrvaškega šolskega muzeja, posebej pa opozoril na govor predsednika “*Zaveze hrvatskih učiteljskih društev*” prof. Stjepana Basarička, ki je “*ostro šibal brezversko in brezdomovinsko gibanje med učiteljstvom*” ter učiteljstvo in posebej učiteljišćnike svaril pred “*strujo, ki zanemarja vero in domovino.*” Tako le posredno omenjeno socialdemokracijo je predstavil kot škodljivo že velikim narodom, male narode pa lahko prav uniči, saj: “*brez vere v Boga ni sreče, ni blagoslova, a brez ljubezni do domovine ni požrtvovalnosti za občno dobro.*” Ob slabi plači je pozival k požrtvovalnemu delu v poklicu “*mili domovini slu-*

²⁾ O “Slomškovi zvezi”: Mateja Leskovšek, *Slomškova zveza 1900–1926*, v: Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino (49), št. 3, Ljubljana, 2001., str. 255–282

³⁾ O učiteljski “Zavezi”: Luka JELENC, *Petindvajsetletnica Zaveze avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev – spominski spis*, Ljubljana, 1913.; –50 LET skupne slovenske učiteljske organizacije, Učiteljski tovariš, Ljubljana, 6.7.1939.; –Vlado Schmidt, *Začetki organizacije slovenskega učiteljstva*, v: Sodobna pedagogika, Ljubljana, (18) 1967., št. 5–6, str. 267–253; –V. Schmidt, *Idejni boj ob nastajanju Zveze slovenskih učiteljskih društev*, v: Sodobna pedagogika (18) 1967., št. 7–8, str. 277–293 in št. 9–10, str. 333–350; –Tatjana Hojan, *100 let slovenske učiteljske organizacije (razstveni katalog – 46)*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1989.

⁴⁾ Slavica Pavlič in drugi, *Sto let Slovenskega šolskega muzeja*, v: Šolska kronika, zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje, Ljubljana: Slovenski šolski muzej (7–XXXI) 1998., str. 11–52

⁵⁾ *Šolski muzeji*, v: Slovenski učitelj, 15. 9. 1901., str. 282–283

žiti z dušo in telesom in ... vzgojiti pobožne, umne in verne sinove in hčere. Bog blagoslovi naše delo!” Članek je list ‘Slovenski učitelj’ končal s komentarjem o razliki med temi Basaričkovimi besedami o vzvišeni nalogi učiteljstva “in liberalnimi puhlicami” voditelja slovenske učiteljske “Zaveze” Luke Jelenca: “Tam zavednost, tu liberalno lakajstvo!”⁶⁾

2. “ZAVEZA” IN ‘UČITELJSKI TOVARIŠ’

In kako je videlo prireditve v Zagrebu glasilo ljubljanske “Zaveze”? Še bolj podrobno in z uvodnim člankom z enakim naslovom je pisal ‘Učiteljski tovariš’⁷⁾ o 30–letnici Hrvatskega pedagoškega književnega zbora (HPKZ) in o odprtju Hrvaškega šolskega muzeja 19. velikega srpana (avgusta) 1901. kot trajen spomin na to proslavo. Muzej bo “najlepše ogledalo preteklosti in sedanjosti hrvatskega ljudskega šolstva”. Posebej je ‘Učiteljski tovariš’ pohvalil sodelovanje deželnih in okrajnih šolskih nadzornikov na teh prireditvah (“Da bi bilo tudi pri nas tako!”) in posebej pogršel takšne podpore slovenskemu učiteljstvu iz višjih krogov kot so jo imeli hrvaški.⁸⁾ Opazili pa so tudi pozornost, ki jo je hrvaško učiteljstvo ob praznovanju posvetilo že pokojnim organizatorjem učiteljstva (Ljudevit Modec, Ivan Filipović, Mijat Stojanović, Milan Kobalija) in predstavili tudi nagovor Engelberta Gangla in Luke Jelenca, nato pa so zapisali. “Predsednik hrvatske ‘Zaveze’ /S. Basariček/ je pozivljaj zbrano učiteljstvo: da ostane trdno v svoji sv. veri in zvesto svoji domovini.”

Če je ‘Slovenski učitelj’ predstavil obsežno ta del njegovega govora, pa je ‘Učiteljski tovariš’ že odgovarjal pisanju katoliškega lista ‘Slovenec’, saj ga je ta “tolmačil po svoje in pisal, da so imeli slovenski odposlanci ‘kisle obraze’”. Uredništvo ‘Učiteljskega tovariša’ je videlo v Basaričkovem pozivu na slogu med učiteljem in duhovnikom enakopravnost (in ne kot “si je predstavljaj ‘Slovenec’ v klerikalnem smislu, da bi bil učitelj sluga, duhovnik pa gospod”), saj hrvaška duhovščina še ni bila “okužena s klerikalizmom, ampak je napredna kakor je napredno hrvatsko učiteljstvo.”⁹⁾ Ko so predstavili razvoj šolskih muzejev in posebno opisali dvorane hrvaškega muzeja, so zapisali tudi nekaj o šolskem muzeju v Ljubljani. Ustanovljen 1898. v spomin in proslavo

⁶⁾ Slavlje hrvatskega učiteljstva, v: Slovenski učitelj, 15. 9. 1901., str. 281–282

⁷⁾ Slavlje hrv. ljudskega učiteljstva, v: Učiteljski tovariš, 20. kimovca 1901., str. 205–207

⁸⁾ Seveda je poudaril 1000 kron vladne letne podpore zagrebškemu muzeju, v Ljubljani pa so prejeli le enkrat 400 kron. “Sploh slovensko učiteljstvo ne dobiva od višjih krogov za svoje delovanje v učiteljskih društvih ali na literarnem polju ne moralne, ne gmotne podpore. Največkrat žanje za svoj trud zaničljivo preziranje. Temu so krive, seveda, naše razmere, katere bo opisalo slovensko učiteljstvo v svoji kroniki z debelimi črnimi črkami.” N. d., str. 205

⁹⁾ N. d., str. 206

cesarjeve 50 letnice je “prav lep ‘šolski muzej’, kateri se pa žal, zaradi pomanjkanja podpore in pretesnih prostorov ne more tako razvijati, kakor bi radi.” Vrlemu hrvaškemu učiteljstvu so v imenu slovenskega učiteljstva od srca čestitali za to najnovejšo inštitucijo in ji klicali: *Vivat, floreat, crescat!*¹⁰⁾

Tako se v začetku XX. stoletja v deželah s (tudi) slovenskim prebivalstvom (Kranjska, Štajerska, Koroška in Primorska t. j. Trst, Goriško–Gradiščanska in Istra) srečamo s številnimi okrajnimi učiteljskimi društvi. Društvena zborovanja so bila strokovne in družabne manifestacije učiteljstva, često pa tudi oblika narodnega gibanja. Takšno je bilo npr. zborovanje “*Društva učiteljev in šolskih prijateljev okraja Logaškega*” 5. malega srpana (julija) 1893. v “*jako oddaljenem kraju v Babnem Polji ob kranjsko–hrvaški meji*”. Vihrajoče zastave, slavolok in dobrodošlica so spremljale 29 “*učiteljskih močij*” in nekaj šolskih prijateljev tudi v četrto ure oddaljen hrvaški Prezid, kjer so jih domačini slovesno pričakali. Učitelji so se oglasili z “*živeli Hrvati*”, Hrvati pa so jih pozdravili z “*živeli Slovenci*”.¹¹⁾ Podobno je bilo tudi pri zborovanjih v Istri (z zdravljenjimi, petjem in nagovori), kot kažejo srečanja Učiteljskega društva za koprski okraj, ki je 19. velikega travna (maja) 1892. zborovalo v prostorih hrvaške šole v Buzetu. “*Vrli bužetski narodnjaki okitili so obedno sobano z zelenjem a raz hišo plapolale so zastave.*”¹²⁾

Poleg slovenskih učiteljskih društev se je oblikovalo na Kranjskem tudi nemško deželno društvo “*Krainischer Landeslehrerverein*” z glasilom ‘*Lai-bacher Schulzeitung*’ (1873.–1918.). Društva so se povezovala tudi v deželne zveze, kdaj tudi jezikovno (narodnostno) posebej v nemško in slovensko učiteljsko zvezo (različne oblike pozna Štajerska),¹³⁾ zlasti pa je za Slovence pomembno narodnostno povezovanje slovenskih učiteljskih društev ne glede na upravne meje dežel v skupno “*Zavezo slovenskih učiteljskih društev*” (1889.). Cela ideja Zedinjene Slovenije! Čeprav je bila med učiteljstvom navzoča naklonjenost liberalnim nazorom (tudi zaradi izboljšanja poklicnega položaja z liberalno zakonodajo 1869.), so tako posamezna učiteljska društva kot učiteljska “*Zaveza*” do zadnjih let XIX. stoletja ohranili skupno povezavo slovenskega učiteljstva. Z jasno usmeritvijo vodstva “*Zaveze*” k liberalni politični stranki je

¹⁰⁾ N. d., str. 207. – Šolski muzej v Ljubljani je “*Zaveza*” – zaradi vključevanja učiteljskih društev v Istri – odprla 2.8.1898. kot “*Šolski muzej slovenskega in istrsko hrvaškega učiteljstva*”. Prim. Pavlič, n. d.

¹¹⁾ *Iz logaškega okraja*, v: Učiteljski tovariš, 1893., str. 147, 169–170, 182–183. –Prim. B. Šuštar, *Pregled razvoja šolstva na Cerkniškem*, v: Šolska kronika – zbornik za zgodovino šolstva (XXV–I) 1992., str. 118–119 in –Cerkniški učitelji pri sotrpinih, v: Delo, 2. 6. 1993., str. 16

¹²⁾ B. Šuštar, *Slovensko učiteljsko društvo v Istri pred I. svetovno vojno*, v: Primorska srečanja, Nova Gorica, (15) 1990., št. 111, str. 570–571

¹³⁾ Alenka Kačičnik Gabrič, *Organiziranje slovenskih učiteljev na Štajerskem od 1869. do 1918.*, v: Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana, (39) 1991., str. 36–45

Glasilo Slomškove zveze "Slovenski učitelj" je 15.9.1901. poročal o slavju hrvaškega učiteljstva in ustanovitvi Hrvaškega šolskega muzeja

prišlo do ločitve duhov med "klerikalci" in "liberalci" in 1900. do oblikovanja katoliške "Slomškove zveze".¹⁴⁾ Pisanje 'Učiteljskega tovariša' in delovanje "Zaveze" (prav zaradi prizadevanj za hrvaško učiteljstvo) je bilo na Hrvaškem deležno laskave ocene Davorina Trstenjaka v listu 'Napredak', ki so jo ponatisnili v Ljubljani,¹⁵⁾ v Istri pa so bili odmevi drugačni. In prav v ta čas ločitve duhov sodi slavnost HPKZ v Zagrebu 1901.

¹⁴⁾ B. Šuštar, *Verska šola in liberalni duh učiteljev*. Z "Učiteljskim tovarišem" o liberalni in katoliški usmeritvi slovenskega učiteljstva konec XIX. stoletja, v: Melikov zbornik, Ljubljana 2001., str. 635–654.

¹⁵⁾ *Kako sodijo Hrvatje o slovenskem učiteljstvu in "Učiteljskem Tovarišu"*, v: Učiteljski tovariš, 1. svečana 1900., str. 48. Tam navajajo zapis v 3. številki lista 'Napredak', ki hvali prvake slovenskega učiteljstva (Dimnik, Gangl, Jelenc) "uz njih stoji sve napredno slovensko učiteljstvo" in priporoča slovenski list 'Učiteljski tovariš' hrvaškemu učiteljstvu: "Taj će list donositi i članke na hrvatskom jeziku; no svaki inteligentan Hrvat ima i mora imati toliko obrazovanosti, da može s korisću čitati slovenski list, a kako to ne bi današnji učitelj?"

Štev. 27.

V Ljubljani, 20. kimovca 1901.

XLI. leto.

Učiteljski Tovariš.

Glasilo avstrijskega jugoslovanskega učiteljstva.

Vsebina: Slavje hrv. ljudskega učiteljstva. — Učiteljski pravnik. — Dopisi. — Društveni vestnik. — Književnost in umetnost. — Vestnik. — Uradni raspisi učiteljskih služeb. — Inserati.

Slavje hrv. ljudskega učiteljstva.

Hrvatsko učiteljstvo je praznovalo dne 19. velikega srpana in naslednje štiri dni 30letnico „Hrvatskega pedagoškega književnega zbora“ ter v spomin in proslavo na ta dan otvorilo „Hrvatski šolski muzej“. V tem 30letnem obdobju je izdal „Hrv. ped. knjiž. zbor“ 61 knjig za učitelje v 122.000 izvodih in 43 knjig za mladino v 130.000 izvodih, skupaj torej 104 knjige v 252.000 izvodih, vrednih 250.000 K. Poleg tega ima „Hrv. ped. knjiž. zbor“ svoje glasilo „Napredak“, (urednik učiteljski profesor Stjepan Basariček) ki izhaja že 42. leto, izdaja mesečnik za mladino „Smilje“ (urednik učiteljski profesor Tomislav Ivkancec), koje je nastopilo 29. leto, in list za starše „Na domačem ognjištu“ (urednica Milka Pogačić), ki izhaja letos 2. leto.

„Hrvatski pedagoško-književni zbor“, ki je v tem času tako plodnosno deloval na književnem polju, tudi ni zamenjal svoje gnotne strani ter razpolaga danes z inetjem, ki je vredno do 150.000 K ter ima 61 častnih, 77 pravih udov, 36 udov dopisnikov, 843 ustanovnikov in 542 podpornih udov.

„Hrv. ped. knjiž. zbor“ pa ni deloval samo literarno ter oral v potu svojega obraza trdo ledino pedagoške znanosti, ampak deloval je tudi v prospah ljudskega šolstva z raznimi razpravami, predavanji in prošnjami na višja oblastva in razne korporacije. „Hrv. ped. knjiž. zbor“ je bil od svojega poroda do današnjega dne učiteljstva Hrvatske in Slavonije ognjišče, iz katerega plapola in se širi ogenj prave stanovske zavesti in ponosa. Vse, kar ima danes hrvatsko učiteljstvo, ima svoj vir v „Hrv. ped. knjiž. zboru“. Poleg zgoraj omenjenih listov in knjig je „Hrv. ped. knjiž. zbor“ stvaritelj lepe strokovne knjižnice, „Učiteljskega doma“, „Posmrtno in podpornne zadruge“, „Hranilne in predujemne zadruge“, „Učiteljskega konvikta“, „Učiteljske čitalnice“ in „Hrvatskega šolskega muzeja“.

„Učiteljska čitalnica“ ima 130 udov. V njej se zbira domače in vnanje učiteljstvo. Članice te čitalnice, vrle hrvatske učiteljice, združile so se v „Gospodinjski klub učiteljske čitalnice“, ki neguje s svojimi sestanki vse, kar je lepo in plemenito ter vzbuja med učiteljicami stanovsko zavest, zakaj vrle hrvatske kolegije vedo predobro, kar piše znameniti pedagog, ki pravi: „Učiteljica brez stanovske zavesti je kraljica brez krone“.

v katerega se stekajo vse pedagoške struje hrvatskega učiteljstva ter je hkrati najboljša kronika ljudskošolske pedagogike. „Hrv. ped. knjiž. zbor“ deluje tudi za združenje vseh hrvatskih učiteljskih društev v eno idealno celoto, t.j.: „Zaveza hrvatskih učiteljskih društev“. Najmlajši društvi v tej „Zavezi“ pa sta „Učiteljska podpornica in posmrtna zadruga“, ki razpolaga z glavnico 60.000 K, in pa „Hranilna in predujemna učiteljska zadruga“, ki je imela v svojem prvem poslovnem letu do 265.000 K prometa.

In tako se je gorščično zrnce, katero je zasejal pred 30. leti pokojni Ivan Filipovič v učiteljska tla, razvilo v bujno in plodnosno drevo, v katerega senči se hladi hrvatsko ljudsko učiteljstvo, da se okreplja intelektualno, moralno in gnotno. Velezaslužni probuditelj hrvatskega učiteljstva Ivan Filipovič počiva že v hladnem grobu in žalostno brlje mrzel veter po laboru nad njegovim truplom ter spominja hrvatsko učiteljstvo na nevenljive zasluge pokojnikov. Slava mu!

S tem je na kratko očitano življenje in delovanje „Hrvatskega pedagoškega književnega zbora“.

Da se pa 30letnica „Hrv. ped. knjiž. zbora“ kar naj-dostojneje proslavi, je osnovalo vrlo hrvatsko učiteljstvo v spomin na ta dan novo institucijo: „Hrvatski šolski muzej“, ki bo najlepše ogledalo preteklosti in sedanjosti hrvatskega ljudskega šolstva. Otvoritev „muzeja“ je počastil s svojo prisotnostjo tudi načelnik naučne uprave G. A. Pavič. Da so prisostvovali tej slavnosti in pozneje tudi pri glavni skupščini „Zaveze“ tudi deželni in vsi okrajni šolski nadzorniki, to je umevno, zakaj na Hrvatskem se ti moške ne odtugujejo učiteljstvu ob takih prilikah, kakor je, žal, pri nas navada. Ta prijateljska vzajemnost in to zupanje, ki vlada na Hrvatskem med šolskimi nadzorniki in učiteljstvom pa gotovo tudi največ pripomaga, da hrvatsko učiteljstvo s takim vspehom in tako navdušeno deluje za blagor svojega stanu in proevit šole. Da bi bilo tudi pri nas tako! Hrvatskemu šolskemu muzeju daje vlada na leto 1000 K podpore, pri nas smo pa dobili enkrat za vselej 400 K. Sploh slovensko učiteljstvo ne dobiva od višjih krogov za svoje delovanje v učiteljskih društvih ali na literarnem polju ne moralne, ne gnotne podpore. Največkrat žanje za vsaj trud za ničljivo preziranje. Temu so krive, seveda, naše razmere, katere bo opisalo slovensko učiteljstvo v svoji kroniki z debelimi črnimi črkami.

V zgoraj imenovanih slavnostnih dneh hrvatskega uč-

Naizdajna lista „Učiteljski tovariš“, glasila Zaveze, 20.10.1901.

3. “ZAVEZA” IN UČITELJSKA DRUŠTVA V ISTRI

Najdlje se je ohranilo vzajemno sodelovanje med učiteljstvom in duhovščino na Primorskem, največja razklanost med katoliško in liberalno usmeritvijo je bila med učiteljstvom na Kranjskem, mnogo manjša pa na Štajerskem, kjer so bila v ospredju prizadevanja za osnovnošolski pouk v slovenščini za slovenske otroke. “Zaveza slovenskih učiteljskih društev” si je prav ob prizadevanjih za vključevanje tudi hrvaških učiteljskih društev v avstrijski polovici Habsburške monarhije (Dalmacija, Istra) leta 1900. preimenovala v “Zavezo avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev”. Združevala je okrajna slovenska učiteljska društva na Kranjskem (leta 1913.: 13), Štajerskem (17) in Primorskem (5), do 1902. tudi hrvaška učiteljska društva v Istri.

V Istri so delovala “Slovensko učiteljsko društvo za koperski okraj” (od 1882.), po 1908. imenovano “Slovensko učiteljsko društvo v Istri”,¹⁶⁾ med 1891. in 1906. “Učiteljsko društvo za kotar Volosko” – okraj Volosko (imenovan po kraju pri Opatiji) je obsegal tudi slovenske kraje okoli Jelšan – in (od 1891.) “Krčko učiteljsko društvo” na otoku Krku. Pozneje so s sedežem v Pazinu 1896. osnovali skupno hrvaško–slovensko učiteljsko društvo “Narodna prosvjeta”, ki je po letu 1906. postajalo osrednje hrvaško učiteljsko društvo v Istri. V “Zavezo” so bila istrska društva vključena od začetka Slovensko učiteljsko društvo za koperski okraj (že od 1888.), Učiteljsko društvo kotara Volosko od 21. kimovca (septembra) 1892., Krčko učiteljsko društvo od 12. velikega travna (maja) 1897., Učiteljsko društvo Narodna prosvjeta pa od 15. rožnika (junija) 1898.¹⁷⁾

Borbeni liberalizem “Zaveze”, ki se je kazal v pisanju ‘Učiteljskega tovariša’ leta 1900, v katerem je napadal slovensko in hrvaško duhovščino v Istri in večino slovenskih in hrvaških učiteljev označil za “popovske prirepine”,¹⁸⁾ tam ni bil sprejet z navdušenjem. Na Kranjskem tako živa katoliško–liberalna nasprotja so bila v Istri, kjer je bilo živo sodelovanje tako med slovenskim in hrvaškim narodnim gibanjem, kakor tudi med učiteljstvom in duhovščino, takrat nerazumljiva. Idejna razhajanja znotraj narodnega gibanja so bila zaradi močnega italijanskega gospodarskega in političnega pritiska nesmiselna in škodljiva.

¹⁶⁾ F. (=Ferdo Breitschopf?), Koper, dne 31. maja 1892. *Učiteljsko društvo za koperski okraj*, v: Popotnik, glasilo Zaveze slovenskih učiteljskih društev, (Maribor) 10.6.1892., str. 173–174

¹⁷⁾ Božo Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri, II.*, Pazin 1973., str. 385–7. – L. Jelenc, *Petindvajsetletnica Zaveze avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev – spominski spis*, Ljubljana, 1913., str. 23. – B. Šuštar, *Viri za zgodovino istrskega šolstva v Slovenskem šolskem muzeju*, v: Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije (14) 1991., str. 16–19

¹⁸⁾ *m., Istra*, v: Učiteljski tovariš, 10.1.1900., str. 18

Ko je 'Učiteljski tovariš' 10. prosinca (januarja) 1900. objavil sporni članek o Istri, je odbor Učiteljskega društva Narodna prosvjeta v Pazinu že na seji 25. prosinca (januarja) sestavil opomin uredništvu: "*Pustite, draga braćo iz Slovenije, pustite da i nadalje cvate onaj liepi cviet sloge, ljubavi i mira iz-medju svećenika i učitelja u Istri, pustite nas u natražnjačtvu; mi ne ćemo vašeg švabskog otrova u naše biedne dvore: – Pustite nas, da rukom o ruku sa svećenstvom nosimo zublju prosvjete i rodoljublja u siromašne kolibice našeg mukotrpnog istarskog puka. ... Mi nemamo vremena za nekoristno brbljanje, nam su ruke žuljave, a čelo potno: al su izmučena uda i svećenika naših, koji su prije od nas rukave zasukali, te odpočeli teško djelo prosvjete. slovenska braća, svećenstvo podpomaže zborom i tvorom učiteljsko djelovanje ... Dodji ... nabroji par hrv. i slov. učitelja iz Istre, (talijana našao bi mnogo) koji odobravaju politički život učitelja u Kranjskoj, što su se bacili sasvim u okriljem liberalne stranke, te podpomažu paliti oganj bratoubojstva. ... mi ne ćemo onih ezotičkih biljka: liberalizma i klerikalizma – ergo – tko ga u Istri hoće izdajica je ovoga doma i roda, rušitelj je mira i sloge i stog daleko mu kuća od nas! Ako je pako to i isti 'Učiteljski Tovariš' ili možda čak: 'Zaveza' onda i njim daleko kuća od nas, ili daleko nas njihove kuće.*" Zanimivo je, da pod to izjavu potpisani predsjednik društva Josip Bačić, nadučitelj iz Buzeta, ni bil prav zagret zanjo in jo je šele po već mesecih 15. velikega travna (maja) 1900. poslao vodstvu "Zaveze", da bi pred skupšćino zveze ne prišlo "do zla i raskola". Predlagao je, naj je ne objavi, temveć naj da 'Učiteljski tovariš' slično izjavu, ki bi zadovoljila učiteljstvo v Istri, sicer bo većina za izstop iz "Zaveze": "a ova izjava mogla bi doći u druge novine. Talijansko je maslo: razcijepati učitelje i svećenike u Istri, a Talijani su najveći protivnici škola, a popi su prijatelji." ¹⁹⁾

Pisanju o Istri na stranah 'Učiteljskega tovariša' so sprva ugovarjali v puljski 'Naši Slogi'. ²⁰⁾ "Krčko učiteljsko društvo", ki je zaradi člankov o Istri tudi neuspešno opominjalo "Zavezo", pa je na seji svojega odbora 21. prosinca (januarja) 1902. sprejelo sklep, da izstopijo iz "Zaveze". "Nam je prav, da se

¹⁹⁾ Slovenski šolski muzej, Arhivska zbirka, fond Zaveza, f. 51, I. Istrske razmere: *Dopis Učiteljskega društva Narodna prosvjeta*, Buzet, 15.5.1900. Prim. B. Šuštar, Viri, str. 17, kjer je bila delna objava vira žal nekoliko "lektorirana". – O J. Bačiću prim. Božo Jakovljević: *Josip Bačić, Josip Ribarić in Josip Brnobić, hrvaški prosvetni delavci, istrski emigranti v slovenskih šolah*, v: Šolska kronika (XXVII–3), Ljubljana 1994., str. 150–152

²⁰⁾ Kako cenijo v Istri "Učiteljskega Tovariša", v: Slovenski učitelj, 1.2.1902., str. 43. Učiteljski tovariš in Slovenski narod sta proglasila učitelja Marchija kot mučenca hrvaško-slovenskih klerikalcev, Istrani pa so v njem videli odpadnika. – Iz učiteljskih krugova Istre, v: Naša sloga (Pula), 10.4.1900., str. 2

²¹⁾ Znana liberalna "Zaveza", Slovenski učitelj, 1.3.1902., str. 77. Že prej je "Krčko učiteljsko društvo" predlagalo "Savezu dalmatinskih učitelja" naj bo njihov 'Učiteljski glas' glasilo njihovega društva in učiteljskih društev Istre. Prim. Lažnjiv naslov, v: Slovenski učitelj, 15.2.1902., str. 63. – "Krčko učiteljsko društvo v Istri", v: Učiteljski tovariš, 10.5.1901., str. 105–107

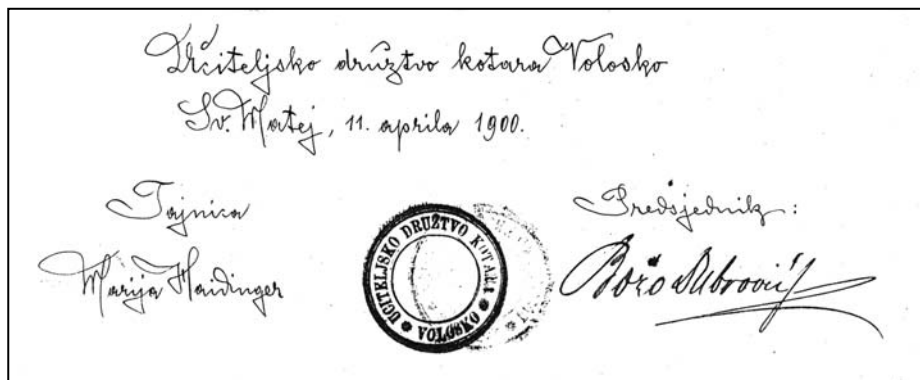
duhovi ločijo”, so to komentirali v katoliškem ‘Slovenskem učitelju’.²¹⁾ Sicer so hrvaški istrski učitelji že na letnem zborovanju “Zaveze” na Bledu konec velikega travna (maja) 1901. opozarjali na problematično pisanje o Istri. Predstavnik “Narodne prosvjete” in učiteljskega društva okraja Volosko Božo Dubrović, nadučitelj pri sv. Mateju pri Kastvu in Josip Bačić, nadučitelj v Buzetu sta tedaj predlagala resolucijo (zoper pisanje ‘Učiteljskega tovariša’ in liberalni politizaciji “Zaveze” in za njeno politično nevtralnost), a je bila zavrnjena. Le

Učiteljsko društvo “Narodna Prosvjeta”, žig 11.7.1902. (SŠM, arhivska zbirka, Zveza, f. 51/I.)

XIII. skupščina “Zaveze avstr. jugoslovanskih učiteljskih društva” na Bledu, 26.5.1901., foto A. Vengar, Radovljica. (SŠM, razstavna zbirka, inv. št. 1518)

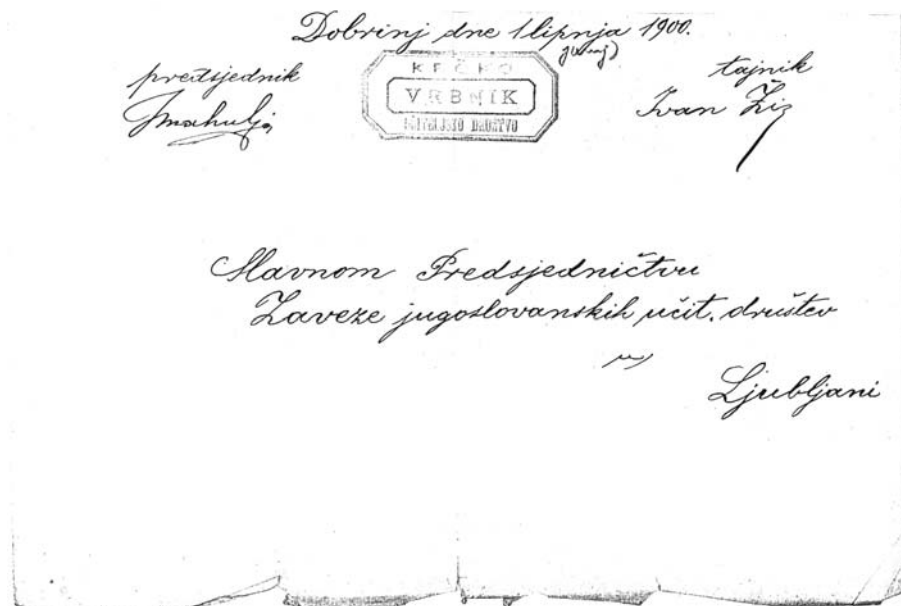
Krško učiteljsko društvo, žig 1.6.1900. (SŠM, arhivska zbirka, Zveza, f. 51/I.)

glede pisanja 'Učiteljskega tovariša' o Istri so na njuno "prošnja" sprejeli sklep, da dopise iz Istre sprejemajo le preko učiteljskih društev. Nasprotno s hrvaškimi istrskimi društvi je predstavnik učiteljskega društva za koprski okraj v vsem podprl "Zavezo" in 'Učiteljskega tovariša'.²²⁾ Sicer so se na zborovanju "Zaveze" v Trstu za veliki šmaren 1902. še slišali glasovi iz Istre proti strankarskim bojem (B. Dubrovič), saj je bil povod izstopu učiteljskega društva s Krka in pazinske "Narodne prosvjete" – ta je izstopila 3. malega srpana (julija) 1902. – "protiversko in protinarodno pisanje 'Učit. Tovariša'". Umirjena stališča Dubroviča so bila osamljena in njegov predlog "Zaveza naj ne bo ne liberalna in ne klerikalna", je pospremil smeh delegatov učiteljskih društev. Kaže, da niso mogli sprejeti njegove misli, naj se v glasilih ne žali tistih, ki narodu koristijo in ne proslavlja narodnih nasprotnikov. Kristijan Bogatec, član koprskega učiteljskega društva, mu je ugovarjal in poudarjal, "da je učiteljstvo v Istri preveč obzirno radi narodne discipline".²³⁾

Kljub drugačnim navedbam v literaturi kaže, da je "Učiteljsko društvo kotara Volosko", ki je že 11. malega travna (aprila) 1900. obsojalo pisanje 'Učiteljskega tovariša' o Istri, še ostalo pri "Zavezi" do konca svojega delovanja. Sredi velikega travna (maja) 1903. je predsednik društva Ivan Makarovič iz Jelšan sporočil, da bo njihov delegat na letni skupščini "pop (svečenik) ... Pošiljamo vam ga torej, kakor nekako istrsko 'specijalitetu', da bode imela Zaveza vsaj enega delegata duhovskega stanu. On se kot učitelj strinja s programom 'Zaveze' in je bil vedno moj zvesti sobojevnik, da, edini izmed vseh

²²⁾ XIII. Skupščina "Zaveze" na Bledu, v: Učiteljski tovariš, 10. rožnika 1901., str. 143–144 in 20. rožnika 1901., str. 151–153. – Oba istrska predstavnika sta bila tudi člana upravnega odbora Zaveze: Dubrovič 1896.–1902. in Bačić 1900.–1902. – Prim. L. Jelenc, n. d., str. 31

²³⁾ Ob zborovanju "Zaveze", v: Slovenski učitelj, 1.9.1902, 251–253

Učiteljsko društvo kotara Volosko, žig 11.4.1900. (SŠM, arhivska zbirka, Zveza, f. 51/I.)

nas društvenikov, ko je bilo treba zagovarjati 'Zavezo' in 'Uč. Tovariša' pred enim letom, ko se je šlo za tem, da bi tudi naše društvo izstopilo iz Zaveze –." Po sklepu na svojem zborovanju 17. malega travna (aprila) 1906. se je Učiteljsko društvo kotara Volosko razpustilo: slovenski člani učiteljskega društva, večinoma bolj liberalno usmerjeni, so se pridružili "Slovenskemu učiteljskemu društvu v Istri", hrvaški člani pa so se vključili v "Narodno prosvjeto".²⁴⁾

Seveda so pri "Zavezi" videli problem drugače in niso v pisanju 'Učiteljskega tovariša' ne tedaj ne pozneje našli "ničesar, kar bi utegnilo žaliti napram 'Zavezi' toli občutljive tovariše iz 'tužne' Istre." Omenjali so tudi, da je med člani v obeh istrskih društvih "malo učiteljev, pač pa več neučiteljev, posebno duhovnikov". Prepričani pa so bili o vplivu slovenskega katoliškega gibanja na učiteljstvo v Istri. Ko pa je "Zaveza" priredila svojo letno glavno skupščino

²⁴⁾ B. Milanović, n. d., II., Pazin 1973., str. 386–7. "Krčko učiteljsko društvo" je izstopilo iz "Zaveze" leta 1902., Narodna prosvjeta pa 3.7.1902. na skupščini v Roču. Tam navaja tudi, da se je od "Zaveze" oddaljilo tudi Učiteljsko društvo okraja Volosko, "iako to nije u javnosti objavilo" in se leta 1906. pridružilo Narodni prosvjeti. – O članstvu društva za okraj Volosko še 1903. v Zavezi: prim. Slovenski šolski muzej, Arhivska zbirka, fond Zaveza, f. 21, I/26, Pismo Ivana Makaroviča, predsednika učiteljskega društva za okraj Volosko, Jelšane, 15.5.1903. Duhovnik Niko Jelušić je bil ravnatelj v Kastvu. – Prim. L. Jelenc, n. d., str. 23

v Pulju 13. do 15. velikega srpana (avgusta) 1905., je bilo na njej navzočih le malo istrskih učiteljev, saj si niso želeli, da jih “*braća usreće s liberalizmom i cjepkanjem*”. O učiteljskih društvih v “Zavezi” so v Istri tedaj strogo sodili: “*osušujemo njihovo političko djelovanje najodlučnije.*”²⁵⁾

A že nekaj let zatem je tudi med istrskom učiteljstvom prišlo do ločitve duhov, ko so nasprotovanja katoliški usmeritvi lista in učiteljskega društva “Narodna prosvjeta” na skupščini društva 4. rožnika (junija) 1911. to nagnila na liberalno stran. Katoliško usmerjeni učitelji v Istri so oblikovali 29. vinotoka (oktobra) 1911. društvo “Hrvatska škola”, ki je od začetka leta 1912. izdajala v Pazinu tudi mesečnik za šolstvo, prosveto in književnost z istim naslovom.²⁶⁾

4. “DRUŽBA SV. ĆIRILA I METODA ZA ISTRU”

Po zgledu na starejšo vzornico slovensko narodnoobrambno “Družbo sv. Cirila in Metoda” (1885.)²⁷⁾ je od 1893. naprej delovala “Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru” z namenom podpore in pospeševanja hrvaškega in slovenskega šolstva v Istri.²⁸⁾ Društvi sta vzpostavili “*svojevrstno sodelovanje*”, saj je istrska CMD v začetku XX. stoletja ustanovila slovenske osnovne šole v Rakitovcu, Račicah, Sv. Barbari nad Miljami, Kopru ter Sv. Luciji pri Portorožu. Podružnici obeh društev sta se prepletali in že v 90. letih so razmišljali tudi o združitvi.

Na glavni letni skupščini istrske CMD družbe, ki je bila tudi javna narodna manifestacija, je velikega travna (maja) 1907. v duhu svojega vseslovanstva in zavzete dejavnosti na področju šolstva sodeloval tudi ljubljanski župan Ivan Hribar. Prinesel je narodu (Istre) pozdrave bratskega naroda, se veselil “*divnim uspjesima tvoje školske Družbe*” in uspehov državnoborskih volitev leta 1907., ko se je pokazala narodna zavest: kako se je pokazalo narodni značaj Istre, “*da je Istra hrvatska – da je Istra slavenska zemlja!*”²⁹⁾

²⁵⁾ XIII. skupščina “Zaveze” na Bledu, v: Učiteljski tovariš, 1. malega srpana 1901., str. 151; – Naša sloga, 15.6.1905., v: B. Milanović, n. d., str. 387

²⁶⁾ B. Milanović, n. d., str. 388–9. – Čeprav literatura tam navaja, da se je “Narodna prosvjeta” po prevladi liberalne usmeritve že leta 1912. spet pridružila liberalni “Zavezi”, pa tega ne potrjuje pisanje Učiteljskega tovariša, pa tudi ne jubilejni spis ob 25–letnici Zaveze 1913., kjer tega gotovo ne bi zamolčali. Pač pa se v ‘Učiteljskem tovarišu’ omenjajo koraki takšne povezave leta 1914. pred načrtovano skupščino “Zaveze” v Pulju. (Prim.: Slovensko učiteljsko društvo za Istro, v: Učiteljski tovariš, 24.7.1914., str. 3)

²⁷⁾ Andrej Vovko, *Mal’ položi dar...*, Portret šolske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918, Ljubljana: Slovenska matica, 1994., str. 31; – A. Vovko, *Oris dejavnosti Družbe sv. Cirila in Metoda na šolskem področju*, v: Šolska kronika, zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje (3–XXVII), Ljubljana: Slovenski šolski muzej 1994., str. 32–41

²⁸⁾ B. Milanović, n. d., str. 361–366 in Janez Kramar, *Narodna prebujna istrskih Slovencev*, Koper 1991., str. 290–295

²⁹⁾ Viktor Car Emin, *Moje uspomene na Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru*, Zagreb 1953., str. 87

Kljub sodelovanju med obema Družbama CMD pa je ob vprašanju slovenskega ali hrvaškega učnega jezika na novoodprti šoli istrske CMD v Sv. Luciji pri Portorožu leta 1912. prišlo med tržaško 'Edinostjo' in ljubljanskim 'Učiteljskim tovarišem' kljub liberalni usmeritvi obeh listov celo do ostre polemike. Izbiro jezika so prepustili staršem šolarjev, na šoli pa so namestili učiteljstvo zmožno poučevanja v obeh jezikih.³⁰⁾ Posebej je v 'Edinosti' zanimiv članek z naslovom "*Oprostite – grešil sem*", v katerem eden od akterjev polemike zatrjuje, da ni za vsiljevanje hrvaške šole Slovincem in obratno; ni pa se mu zdel smrtni greh, če se uče Slovenci hrvaščine ali Hrvati slovenščino. "*Naj nam bo glavno to, da naša deca ne zajde v laške raznarodovalnice, kjer jo uče sovraštva.*"³¹⁾

Prav slovenska ali hrvaška šola je (poleg slovenskega ali hrvaškega župnika) odločilno vplivala tudi na narodnostno usmeritev in oblikovanje slovensko-hrvaške jezikovne meje v Istri, kar je raziskal leta 1957. France Ostanek (1902.–1989.), tedaj ravnatelj Slovenskega šolskega muzeja, v študiji, ki je bila po desetletjih objavljena v reviji *Annales*.³²⁾

5. NADALJNI RAZVOJ SLOVENSkih UČITELJSKIH DRUŠTEV V PRVI ČETRTINI XX. STOLETJA

Med pretežno liberalno usmerjenim slovenskim učiteljstvom je zajela "Zaveza" večino učiteljstva (1894. okoli 85%) in podobno je bilo tudi po nastanku katoliške "Slomškove zveze": ta je 1907. štela 160 članov, "Zaveza" pa 1852. S politično prevlado katoliško usmerjene Slovenske ljudske stranke (po uvedbi splošne in enake volilne pravice za moške 1908.), ki je na Kranjskem zamenjala koalicijo slovenskih liberalcev in Nemcev (1896.–1908.), se je tudi katoliški "Slomškovi zvezi" povečalo članstvo. Do leta 1912. je "Slomškova zveza" združevala že skoraj polovico učiteljstva na Kranjskem, po letu 1918. pa spet precej manj.³³⁾

Po I. svetovni vojni se je v novi državi "Zaveza" priključila skupni učiteljski organizaciji jugoslovanskega učiteljstva, v kateri pa je slovenski

³⁰⁾ Prim. A. Vovko, *Polemika o učnem jeziku na Ciril–Metodovi šoli v Sv. Luciji pri Portorožu*, v: Slovensko morje in zaledje, 4–5, Koper, 1981., str. 77–88; –A. Vovko, Podružnice "Družbe sv. Cirila in Metoda" v slovenski Istri 1886.–1918., v: Jadranski koledar 1981., Trst, 1980., str. 213–218

³¹⁾ Posebej o članku v *Edinosti* (*Edinost*, Trst, 22.9.1912., str. 4), v: A. Vovko, *Polemika ...*, str. 86–88

³²⁾ France Ostanek, *Slovensko-hrvaška jezikovna meja v Istri I–III*, v: *Annales* (1) 1991., str. 213–222, (2) 1992., str. 245–254 in (3) 1993., str. 177–194. – F. Ostanek navaja po uradni statistiki zanimiv primer krajev, kjer so se 1880. opredelili za Slovence, 1890. pa za Hrvate. V vaseh Rupa, Pasjak, Šapjane in Brdca pa so se od 1900–1947. imeli za Slovence, 1880.–1890. in po 1953. pa za Hrvate. N. d., str. 177

³³⁾ Milica Bergant, *Poizkusi reforme šolstva pri Slovincih*, Ljubljana, 1956., str. 8–10

del ohranil svojo področno povezavo (*UJU – Udruženje jugoslovanskega učiteljstva, poverjeništvo v Ljubljani*, po 1931. *JUU – Jugoslovensko učiteljsko udruženje, sekcija za dravsko banovino v Ljubljani*). Tudi po letu 1918. je ostalo učiteljstvo izrazito odvisno od spremenljive politične oblasti, zato so bila premeščanja po službeni dolžnosti oblike “*kulturnega boja*”. Zahteve po depolitizaciji učiteljskih organizacij so prišle od učiteljstva Mežiške doline (na Koroškem) in Štajerske in po skupščini UJU v Celju malega srpana (julija) 1926., ko je bilo 26 društev za in 3 proti, se je učiteljstvo vnovič združilo. S tem se je tudi katoliško učiteljstvo pridružilo odtlej spet skupnemu slovenskemu delu “*Udruženja jugoslovanskih učiteljev*”. Društvo *Slomškova zveza* se je obdržalo le kot kulturno (ne stanovsko) društvo s svojim glasilom. Med liberalnimi učitelji se je sicer oblikovala posebna organizacija *Edinstvo* (1926.–28.), a tako ta, kot tudi kasnejše organiziranje učiteljstva na politični podlagi, ni bilo uspešno.³⁴⁾

Poleg prevladujoče liberalne usmeritve učiteljstva in precej šibkejše katoliške, so se med delom učiteljstva uveljavljale tudi socialdemokratske, masarykovske in marksistične ideje, slednje posebej pri *Učiteljskem pokretu* (1933.), odseku skupne učiteljske organizacije za prosvetno delo med ljudstvom. Iz živahnega pedagoškega gibanja na Štajerskem je po 1. svetovni vojni tam razvilo bogato dejavnost društvo *Pedagoška centrala v Mariboru*, posebej pri uvajanju novih pedagoških idej strnjenege pouka (*delovna šola*), socialnih in psiholoških temah ter družinski vzgoji.³⁵⁾

Učiteljska društva in njihove zveze so v prvi polovici 20. stoletja skrbele za pedagoški in mladinski tisk – z delom F. Gabrška sta povezani širše *Pedagogiško društvo v Krškem* z glasilom ‘*Pedagogiški letnik*’ (1887.–98.), od 1900. pa *Društvo Slovenska šolska matica – SŠM* v Ljubljani, ki je v štirih desetletjih obstoja (1941.) izdalo blizu 200 knjig.³⁶⁾ Učiteljska društva so delovala tudi na gospodarskem področju.

Konec XIX. stoletja je prinesel med učiteljstvom še eno delitev. Po polemiki med člani in članicami *Zaveze* o enaki plači za učitelje in učiteljice ter o celibatu učiteljic je nastalo (1898.) *Društvo slovenskih učiteljic*. Njene članice so odločilno delovale tudi pri drugih ženskih organizacijah in listih. Društvo

³⁴⁾ M. Bergant, n. d.; Miroslav Stiplovšek, *Razmah strokovnega – sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, Ljubljana, 1979., str. 381–392; Ervin Dolenc, *Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*, Ljubljana, 1996

³⁵⁾ F. Strmčnik, *Učiteljski pokret*, v: Enciklopedija Slovenije 14, Ljubljana, 2000., str. 10; M. Tancer, *Pedagoška centrala v Mariboru*, v: Enciklopedija Slovenije 8, Ljubljana, 1994., str. 289

³⁶⁾ Vinko Brumen, *Od “Drobtinic” do “Slovenske šolske matice”*, v: Pedagoški zbornik (36), Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1940., str. 7–42; –Tatjana Hojan, *Slovenska šolska matica in Popotnik 1900.–1941.*, v: Šolska kronika (XXXIV–10), Ljubljana, 2001., št. 2, str. 213–235

je 1906. imelo 144 članic (1913. pa 232), ko pa je oblast 1931. društvo razpuстила, se je preoblikovalo v gospodarsko zadrugo *Dom učiteljic* (1932.–48.).³⁷⁾ Meščanskošolski učitelji so se od 1921. do 2. svetovne vojne združevali v jugoslovansko *Zvezo učiteljev in učiteljic meščanskih šol* z glasilom 'Meščanska šola'. Srednješolski profesorji pa so imeli poseben status in izobrazbo ter so se šele aprila 1906. povezali v skupno *Društvo slovenskih profesorjev v Ljubljani*, ki je štelo ob nastanku 122 članov, konec 1918. pa je združevalo skoraj vse (95%) od 350 profesorjev na srednjih šolah. Društvo se je povezovalo tako s slovenskimi šolskimi društvi, včlanilo pa se je tudi v Državno zvezo avstrijskih srednješolskih društev (Reichsverband der oesterr. Mittelschulvereine),³⁸⁾ med prvo jugoslovansko državo je bilo del jugoslovanskega profesorskega društva.

Na Primorskem (do 1943. del Italije) so se po I. sv. vojni slovenska in hrvaška učiteljska društva združila v *Zvezo slovanskih učiteljskih društev v Trstu* (1920.–26.), ki je izdajala 'Učiteljski list' in mladinski list 'Novi rod'. 'Učiteljski list' je prinašal tudi hrvaške prispevke in imel zanje tudi posebnega urednika. "Zveza" je imela sprva 800 članov, zaradi zmanjševanja slovenskega in hrvaškega učiteljstva jih je bilo po šestih letih italijanske fašistične raznarodovalne politike le še 500. Po letu 1926. je fašizem zatrl vse tamkajšnje slovensko in hrvaško šolstvo.³⁹⁾

* * *

Z letom 1941. so zamrle takšne strokovne in sindikalne povezave učiteljstva v eni organizaciji. Povojno uradno učiteljsko društveno in sindikalno gibanje je povsem sledilo prosvetni politiki Komunistične partije Jugoslavije / Slovenije in marksistični ideologiji v vzgoji in izobraževanju, pri čemer so bile ideje o depolitizaciji pedagogike in šole praktično onemogočene vse do družbenih sprememb 1989./90. Po letu 1990. je omogočeno povezovanje tudi na idejni podlagi (*Društvo katoliških pedagogov z glasilom 'Vzgoja'*). Društva (tudi sekcije) in klubi učiteljev v novejšem času ne dosegajo živahne dejavnosti *učiteljskih društev* pred 1941. V spremenjenih razmerah in v drugačnem položaju učitelja kot prenašalca znanja in kulture je manj stanovske zavesti in osebne povezanosti, veliko pa je raznovrstnega delovanja učiteljstva tudi v pestrih strokovnih društvih, učiteljstvo pa se povezuje tudi sindikalno.

³⁷⁾ Mirjam Milharčič Hladnik, *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem*, Ljubljana, 1995.

³⁸⁾ Fran Ilešič, *Letno izvestje "Društva slovenskih profesorjev v Ljubljani (za dobo od aprila do decembra 1906.)*, v: Pedagoški letopis (6), Ljubljana: Slovenska šolska matica (6) 1906., 183–191

³⁹⁾ Tatjana Hojan, Marisa Škerk Kosmina: *Učiteljski list 1920.–1926.*: bibliografsko kazalo, Ljubljana, 1991. in T. Hojan: *Dopolnilo k Bibliografskem kazalu Učiteljskega lista*, v: Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete / Zbornik za povijest školstva i prosvjete (24) Ljubljana, Zagreb, 1991., str. 114–117; –T. Hojan, *Pregled hrvatskih prispevkov v Učiteljskem listu (Trst 1920.–1926.)*, v: Zbornik za zgodovino šolstva (24), 1991., str. 114–117

Učenci in učenke z učiteljico šole istrske CMD v Sv. Luciji pri Portorožu, 1912.–14. (SŠM, fototeka)

V XX. stoletju smo Slovenci živeli vsaj v šestih državah: Avstro–Ogrska, prva Jugoslavija, med drugo svetovno vojno smo bili razdeljeni na Nemčijo, Italijo in Madžarsko, po njej pa sicer večinoma v Sloveniji kot federalnem delu druge Jugoslavije – in po razpadu skupne jugoslovanske države od 1991. v samostojni Sloveniji, hkrati pa vsaj še v Italiji, Avstriji, pa tudi na Madžarskem. Spremenljivi državni okvirji in spremenljive politične razmere so vplivale na različne šolske razmere in zakonodajo.⁴⁰⁾

Kljub temu pa je ostajalo učiteljstvo kot poklicni stan, ki pa je v tem stoletju doživelo ustrezno preoblikovanje: osnovnošolsko učiteljstvo, ki se je že pred 1. svetovno vojno začelo feminizirati – proces se je nadaljeval tudi v drugi polovici stoletja – se je po svojem položaju do konca XX. stoletja izenačilo s srednješolskim učiteljstvom, saj je (sprva z višjo, nato z visokošolsko izobrazbo) z univerzitetnim študijem postopoma doseglo enako raven izobrazbe.

⁴⁰⁾ Pregled šolstva v 20. stoletju: Aleš Gabrič, *The education system in Slovenia in the 20th century*, v: Družboslovne razprave / DR (Journal of social science studies), (16) Ljubljana, 2000., št. 32–33, str. 55–71; v slovenščini: *Šolski sistemi na Slovenskem v 20. stoletju*, v: Šolska kronika (10–XXXIV) Ljubljana, 2001., št. 2, str. 236–250. – Prim. tudi: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja II. (od 1848. do 1918.)*, 1999. in III. (od 1918. do 1991.), 2002., Katalog stalne razstave – (razstavni katalog 68 in 75), Ljubljana: Slovenski šolski muzej

Univerzitetni učitelji so ohranili poseben položaj in izobrazbo ter oblikujejo razvoj univerze v Ljubljani (1919.), Mariboru (1975.) in rast novih univerzitetnih središč.

TEACHERS' ASSOCIATIONS IN SLOVENIA AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY AND A GLIMPSE AT "CROATIAN TOPICS"

(Summary)

At the beginning of the 20th century, the activities of Slovenian teachers' associations were influenced by a range of different ideas: in addition to the established liberal and Catholic concept, the ideas of Social Democracy, Masaryk and Marx began to gain ground. Mentions in two Ljubljana newspapers of the speech by Professor Stjepan Basariček at the "Croatian Teachers' celebration" on 19th August 1901 at the opening of the Croatian School Museum point to the conceptual differences existing between teachers' associations in our territory. *Učiteljski tovariš/Teacher's Colleague*, the periodical publication of *Zaveza/Alliance*, the liberal teachers' union, interpreted the appeal by Basariček to Croatian teachers to be strong in their faith and loyal to the home country as a uniform act of teachers and the clergy in the liberal spirit, while *Slovenski učitelj/Slovenian Teacher*, the periodical publication of Catholic *Slomškova zveza/Slomšek's union*, interpreted this appeal as the union's own views.

The politicisation of the unified union of district teachers' association (*Zaveza slovenskih učiteljskih društev/Alliance of Slovenian Teachers' Societies*) in the final years of the 19th century and its political connection with the liberal party led to a clear "division of spirits" even among teachers, and the establishment of the Catholic *Slomškova zveza/Slomšek's union* which, in terms of the number of its members, could not compete with its liberal counterpart. *Zaveza/Alliance of Slovenian Teachers' Associations* made efforts to attract not only Slovenian but also Croatian teachers' societies in the Austrian half of the Habsburg monarchy (Istria, Dalmatia). In 1900, it therefore changed its name to the *Zaveza avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev/Alliance of Austrian Yugoslav Teachers' Associations*. Due to its militant liberal orientation, teachers' associations in Istria (Pazin, Krk) separated in 1902, which was renowned for good co-operation between teachers and the clergy as well as with the Slavic national movement in general.

A special form of school associations at the beginning of the 20th century was the work of the nationally-oriented Slovenian *Družba sv. Cirila in Metoda / Society of St. Cyril and Methodius* and that of a similar Croatian organisation, *Družba sv. Cirila i Metoda za Istru/Society of St. Cyril and Methodius for Istria*, which among others established schools in the Slovenian part of Istria. Under the Italian occupation, Slovenian and Croatian teachers cooperated within a joint teachers' society on the Coast (*Zveza slovanskih učiteljskih društev v Trstu / Union of Slavic Teachers' Associations in Trieste, 1920–1926*) all until Slovenian and Croatian schooling completely crushed under Italian fascism.

The diversity of orientations pursued by teachers' associations was different in the Austrian period (up until 1918) and in the period of the first Yugoslav state (up until 1941) because of the specific features of individual regions: Carniola was characterised by great conflicts between the liberal and catholic ideas, elsewhere – i.e. on the Coast and in Styria as well as during the Austrian period – the unity of Slovenian teachers and the clergy was important because of German and Italian nationalism, while teachers in Carinthia did not seek links with other Slovenian teachers at all. The main direction, operation and membership of the teachers' association were also influenced by the changing political rule that tended to move teachers with different political opinions to other posts. In 1926, teachers through their organisations opposed the direct politicisation and conceptual separation of the teachers' association. The majority of these organisations and the Slovenian part of their common union (*UJU – Udruženje jugoslovenskega učiteljstva, poverjeništvo v Ljubljani/Union of Yugoslav Teachers, branch in Ljubljana*, after 1931 *the JUU – Jugoslovensko učiteljsko udruženje, sekcija za dravsko banovino – Yugoslav teachers' union – section for Drava banovina in Ljubljana*) was established as a joint professional organisation intended for all teachers.

After 1945, when Slovenia had become part of the federal state of Yugoslavia, the ideas of Marxist ideology completely prevailed both in schools as well as in teachers' associations. With the variety of professional associations, including those of teachers, it was only after the democratic change in the Republic of Slovenia (1990/91) that teachers could associate in organisations with a different philosophy (e.g. *the Društvo katoliških pedagogov/Association of Catholic Teachers*, publishing the miscellany *Vzgoja/Education*). Even in the early 20th century, the teachers' association had both a professional, trade union and social function. From the middle of the 20th century on, the wide scope of its activity began to change, resulting in smaller (and less noticeable) memberships while, at the same time, the professional tasks of the *Zveza društev pedagoških delavcev Slovenije/Union of Teachers' Associations of Slovenia*

and, in particular, the objectives of specific professional associations related to teaching began to gain in importance, especially in terms of introducing novelties to the education system.

Key words: teachers associations, Slovenia, Croatia, from 1900 until 1950